

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה מו: הרהור כדיבור

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה מו: הרהור כדיבור

רקע

המשנה עוסקת בתקנת עזרא [מובאת בבבא קמא פב.], שבעלי קרי אסורים בדברי תורה עד שיטבלו. הגמ' מקדימה לעיסוק בתקנת עזרא דיון בדין הרהור ודיון בדין ספק קרא קריאת שמע וספק התפלל.

מקורות

א. כ-כא. "מתני' בעל קרי... ואינו מברך לפניו תיובתא"

ב. תוס' ד"ה בעל, יוציא, כדאשכחן, ורב

תלמידי רבינו יונה יב. ד"ה מתני', ועל, רבי

רא"ש סי' יד

שלטי הגבורים ח: אות ג

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב ה"ח [כס"מ ד"ה וצריך להשמיע לאזנו]

הל' ברכות פ"א ה"ז [כס"מ]

ג. תלמידי רבינו יונה ח: ד"ה גמ',

בית יוסף סי' סב סע' ד ד"ה כתוב

ד. שו"ע סי' סב סע' ג-ה, ומשנה ברורה

בית יוסף סי' סב סע' ד ד"ה כתוב

כתוב בארחות חיים, לפי דעת הירושלמי נראה שאם מחמת חולי או אונס אחר קרא קריאת שמע בלבו - יצא, שנאמר אמרו בלבבכם וכו'.

הסבר הסוגיה

בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה, ועל המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו. רבי יהודה אומר: מברך לפניו ולאחריהם. [משנה כ:]

ניתן לפרש את המשנה באחת משתי דרכים:

א. בעל קרי מהרהר בלבו את ברכות קריאת שמע, אבל אינו מברך אותן בפיו. על המזון מברך לאחריו בפיו כיוון שחיובו מהתורה [וכן קריאת שמע שהיא מהתורה, אומרה בפיו], ואינו מברך לפניו אלא מהרהר בלבד [כמו בברכות קריאת שמע].

ב. בעל קרי מהרהר את קריאת שמע בלבו, ואינו אומרה בפיו. ואינו מברך לפניו ולאחריה, אפילו לא בהרהור. על המזון מברך לאחריו בהרהור, ואינו מברך לפניו, אפילו לא בהרהור.

מהירושלמי [פ"ג ה"ד (כו.)], מובא בתלמידי רבינו יונה יב. ד"ה רבין משמע שהוא מפרש לפי הדרך הראשונה, אך מסוגיית הבבלי מוכח כדרך השנייה.
נחלקו האמוראים מדוע מהרהרים בקריאת שמע ובברכת המזון, ואין מהרהרים בשאר הברכות:

רבינא מפרש, שדין המשנה מבוסס על שתי הנחות: א. הרהור כדיבור. ב. בעל קרי אינו אסור בלימוד תורה אלא רק בעיסוק ב"חפצא של תורה" הנוצר על ידי דיבור. לפי דעתו, תקנת עזרא אינה עוקרת דבר מהתורה, שהרי ניתן לקרוא קריאת שמע ולברך ברכת המזון בהרהור, ולצאת ידי חובת המצוה. במצוות דרבנן, לא סמכו חכמים על הרהור, ובטלום לגמרי.
רב חסדא חולק וסובר, שהרהור לאו כדיבור דמי, והמהרהר בקריאת שמע אינו מקיים מצוה אלא רק שותף לדבר שהציבור עוסקים בו. לדעתו, תקנת עזרא עוקרת מצות קריאת שמע ומצות ברכת המזון, שהן מצוות מהתורה [יש כח ביד חכמים לעקור דבר מהתורה בשב ואל תעשה].

הראשונים נחלקים בפסק ההלכה. התוס' [ד"ה ורב], תלמידי רבינו יונה [ח: ד"ה גמ', יב. ד"ה מתני'] ורוב הראשונים סוברים שהלכה כרב חסדא, שהרהור לאו כדיבור, ואין יוצאים ידי חובת קריאת שמע וידי חובת ברכות בהרהור. הרי"ז [מובא בשלטי הגבורים ח: אות ג] פוסק כרבינא שהרהור כדיבור. מהרמב"ם משמע שיש לו שיטת ביניים, והוא מחלק בין קריאת שמע לבין ברכות. בהלכות ברכות הרמב"ם [פ"א ה"ז] פוסק: "כל הברכות כולן צריך שישמיע לאזנו מה שהוא אומר, ואם לא השמיע לאזנו יצא, בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו". הרמב"ם פוסק בפירוש שיוצאים ידי חובת ברכות בהרהור בלבו. בהלכות קריאת שמע [פ"ב ה"ח] הרמב"ם פוסק: "וצריך להשמיע לאזנו כשהוא קורא, ואם לא השמיע לאזנו יצא". בקריאת שמע פוסק הרמב"ם שאין חובה להשמיע לאזנו, אך אין הוא פוסק שיוצאים בהרהור, ומשמע שיוצאים רק כשמחתך בשפתיו [כך מפרשו הב"ח סי' סב סע' ד ד"ה ומ"ש, וכך משמע מהכסף משנה בשם רבינו מנוח].

ניתן להסביר את פסק הרמב"ם באחת משתי דרכים: א. הרמב"ם פוסק שהרהור כדיבור, ולכן יוצאים ידי חובת ברכות בהרהור, אך בקריאת שמע יש הלכה לקרוא פרשה בתורה, וקריאת פרשה היא רק על ידי חיתוך בשפתיים. ב. הרמב"ם פוסק שהרהור לאו כדיבור, ולכן אין יוצאים ידי חובת קריאת שמע בהרהור. בברכות אין הלכה של "קריאה" אלא של "ברכה", ולזה מספיקה מחשבה בלב¹.

מדברי רב חסדא שהרהור לאו כדיבור, ואף על פי כן צריך להרהר כדי להיות שותף לדבר שהציבור עוסקים בו, מתחדש שיש משמעות להתעסקות במצוה אף כשאין יוצאים בה ידי

¹ לפי דעת הרמב"ם שיש חילוק בין הרהור בקריאת שמע לבין הרהור בברכות, ניסוח המשנה ברור יותר מאשר לפי שאר הראשונים הסוברים שאין חילוק ביניהן. על פי הסבר הבבלי ניסוח המשנה היה אמור להיות: "בעל קרי מהרהר בקריאת שמע בלבו ואינו מהרהר לא לפניו ולא לאחריה, ועל המזון מהרהר לאחוריו ואינו מהרהר לפניו, רבי יהודה אומר מברך לפניו ולאחריהם". לפי דינו של הרמב"ם, המשנה אינה מנוסחת בצורה זו מפני שבברכות אין חילוק בין הרהור לדיבור. עיין לקמן עמ' 466 והע' 3 מקור נוסף לשיטת הרמב"ם.

חובה². רבינו יונה [ח: ד"ה גמ'] מרחיב דין זה, ואומר שהעומד במקום שאינו נקי ואסור לו לבטא התפילה והברכות בשפתיו [כגון חולה שאין מיטתו נקייה], יהרהר בלבו "וה' יראה ללבב ויתן לו שכר המחשבה". מדבריו משמע שאף שאין יוצאים כלל בהרהור יש למהרהר שכר על מחשבתו הטובה.

דין דומה מובא בבית יוסף [סי' סב סע' ד ד"ה כתוב] בשם ארחות חיים: "אם מחמת חולי או אונס אחר קרא קריאת שמע בלבו - יצא, שנאמר אמרו בלבבכם וכו'". מדבריו משמע שלמרות שהרהור לאו כדיבור דמי, הרהור של חולה ואנוס הוא כדיבור, ויוצא ידי חובת המצוה, ואינו צריך לחזור ולקיימה כשחלף אונסו. לא ברור מדבריו אם דין זה הוא דין ייחודי לקריאת שמע, או דין כללי בכל המצוות, וכמו כן לא ברור מדוע יוצא ידי חובתו. הפרי מגדים [סי' סב משבצות זהב אות א] מסביר שמחלוקת רבינא ורב חסדא אם הרהור כדיבור היא מחלוקת בדין דרבנן, אבל לכולי עלמא מדאורייתא הרהור כדיבור, ובמקום אונס לא גזרו חכמים, וניתן לצאת ידי חובה בהרהור [הביאור הלכה (סי' סב סע' ד ד"ה יצא) חולק על הפרי מגדים].

סיכום

נחלקו ראשונים ואחרונים בדין הרהור: רוב הראשונים סוברים שהרהור לאו כדיבור, ואין יוצאים ידי חובה בהרהור. ריא"ז סובר שהרהור כדיבור, ויוצאים ידי חובה בהרהור. הרמב"ם מחלק בין קריאת שמע שאין יוצאים בה בהרהור לבין ברכות שיוצאים בהן בהרהור.

הלכה

השו"ע פוסק שהרהור לאו כדיבור לא לענין קריאת שמע [סי' סב סע' ג] ולא לענין ברכות [סי' קפה סע' ב]. השו"ע [סי' סב סע' ד] מוסיף: "אם מחמת חולי או אונס אחר קרא קריאת שמע בלבו יצא". מפשטות לשון המחבר משמע שיוצא ידי חובתו ואינו צריך לחזור ולקיים המצוה כשפג אונסו. כך מפרשו הפרי מגדים [משבצות זהב אות א], וכך משמע מהמגן אברהם [סי' קפה סק"א], ט"ז [סק"א] ורבי עקיבא איגר [ד"ה אם מחמת חולי]. הפרי חדש [ד"ה יצא] סובר שאינו יוצא ידי חובה, וכשפג האונס חוזר ומברך, וכך מכריע המשנה ברורה [סק"ז]. הט"ז [סק"א] מחדש על פי פסק השו"ע, שהצמא בלילה שאי אפשר לו ליטול ידיו ולברך, יהרהר הברכה וישתה. המשנה ברורה [סק"ח] דוחה חידוש זה מכול וכול, שהרי אינו אנוס, ויכול לקום ממיטתו וליטול או לפחות לקנח ידיו במידי דמנקה³.

² אמנם מהמג"א [סי' קפה סק"א] משמע שבעל קרי המהרהר בלבו יוצא ידי חובה למרות שהרהור לאו כדיבור דמי.
³ ערוך השולחן [סע' ז] מאמץ את פסקו של הט"ז מפני "שהוא משוקע בשינה והוי כלא אפשר". הוא אינו מתייחס לעצתו של המשנה ברורה, שיקנח ידו במידי דמנקה.